

provinciën, die een gewichtig deel der moderne gemeentelijke overheidsbemoeiingen tot zich zullen trekken, gewichtige volksbelangen zullen behartigen'.

Het proefschrift van politiek geograaf Van der Veer richt zich op de besluitvormingsprocessen rond schaalvergroten maatregelen, meer precies de wijzigingen in zeggenschap van centrum-gemeenten die met strategische middelen hun territorium willen vergroten, hun status oppoetsen en hun welvaartspeil verhogen. Daarbij valt te denken aan gemeentelijke herindelingen (zoals annexaties) of gewestvorming met allerlei vormen van vrijwillige of verplichte samenwerkingsverbanden tussen gemeenten (regionaal bestuur of openbaar lichaam). De auteur beperkt zich overigens tot grenswijzigingen die samenhangen met huisvestingsbeleid.

Van der Veer heeft zichtbaar geworsteld met het omzetten van een wetenschapstheoretisch verantwoorde structurering van zijn thema in een leesbare compositie van het boek, dat is opgebouwd uit vier delen. In deel A wordt aan de hand van literatuur over Amerikaanse verstedelijkingsprocessen en het opschuiven van gemeentegrenzen aldaar een analytisch model geconstrueerd dat de besluitvorming over Nederlandse gemeentegrenzen, en vooral het verzamelde materiaal over Amsterdam en Eindhoven, in een breder kader moet plaatsen. In deel B en C worden de discussies over en de argumenten pro en contra grenswijzigingen van achter-eenvolgens Amsterdam en Eindhoven gedocumenteerd. Ten slotte worden in deel D conclusies getrokken.

Het analytische model dat Van der Veer aan de hand van Amerikaanse literatuur heeft gewrocht is niet erg overtuigend. Het blijft onduidelijk waarom Nederland juist met de Verenigde Staten vergeleken moet worden en niet met bijvoorbeeld de voormalige Sovjetunie of IJsland. Zeker waar de auteur zich wil beperken tot plannen voor wijziging van gemeentegrenzen in verband met huisvestingskwesaties, is het raadselachtig waarom hij knollen met citroenen wil vergelijken. Bijna alles in de Verenigde Staten is immers anders: de grondwet, de mentaliteit, de politiek-bestuurlijke cultuur en het huisvestingsbeleid. Het gekunstelde model, in combinatie met de breedsprakigheid van de auteur en de overdaad aan citaten, geeft het proefschrift geen meerwaarde. Wie geïnteresseerd is in de politiek-bestuurlijke aspecten van het onderwerp kan rustig op bladzijde 170 beginnen te lezen, terwijl liefhebbers van modellen daar kunnen stoppen.

De *case studies* vormen het interessantste, zij het weinig kernachtige onderdeel van het proefschrift. Ze bieden een overzicht van de schaalvergrotingsconjunctuur, de consensuscultuur en de herhaling van argumentatiepatronen. Het is prettig om juist dat op een rij te hebben.

Koos Bosma

J. L. van Zanden, ed., *The economic development of the Netherlands since 1870* (The economic development of modern Europe since 1870 VII, An Elgar reference collection; Cheltenham, etc.: Edward Elgar, 1996, xix + 290 biz., £95,-, ISBN 1 85278 810 0). H. van der Wee, J. Blomme, ed., *The economic development of Belgium since 1870* (The economic development of Europe since 1870 VIII, An Elgar reference collection; Cheltenham: Lyme, NH: Edward Elgar, 1997, xviii + 526 biz., f115,-, ISBN 1 85278 697 3).

Deze twee bundels horen thuis in een serie waarin de landen van de Europese Economische Gemeenschap elk hun plaats hebben gekregen. Welke de beoogde lezersgroepen precies zijn, wordt niet duidelijk, tenzij uit de mededeling van Van der Wee en Blomme dat zij primair beogen 'to provide material for students of economics and history' en voor 'scholars in the social sciences'. In elk geval zijn de aangeboden teksten niet bepaald stof voor beginners. Bijdragen met theoretisch onderbouwde betogen, kwantificatie en ook econometrische exercities

zijn niet geschuwd. De opgenomen bijdragen vormen in hun gezamenlijkheid een selectie van hoog niveau uit de Nederlandse en Belgische economische historiografie.

Het gaat nagenoeg geheel om teksten die reeds eerder zijn gepubliceerd, meestal in de jaren zeventig, tachtig en negentig, ofwel meteen in het Engels ofwel in die taal uit het Nederlands of Frans vertaald. Speciaal voor de gelegenheid geschreven zijn de historiografische inleidingen, die ook al door de uitgebreide literatuurverwijzingen een hoog informatief gehalte hebben. Gezien het totale aantal bijdragen (40) in de beide bundels valt hier slechts een opsomming te geven van de globale thema's: productievolumes, productiviteit, economische groei en industrialisatie; arbeidsmarkt, arbeidsvolumes en werkloosheid; economische politiek; welvaart en inkomensverdeling. Voor Nederland komen daar nog bij het aspect van economische regio's, de relaties met Nederlands-Indië en de Benelux alsmede depressie en de *business cycle*, en voor België de afzonderlijke economische sectoren, arbeidersbudgetten en de invloed van economische factoren op de daling van de maritale vruchtbaarheid.

De teksten zijn macro-economisch van aard. Het micro-economische aspect van onderneming en ondernemerschap komt niet of veel minder geprononceerd naar voren. Dit is in handboeken of overzichtsbundels tot nu toe gebruikelijk en in de twee onderhavige bundels onvermijdelijk, wil althans de omvang niet tot onhanteerbare proporties uitdijen. Toch zij hier opgemerkt dat de afwezigheid van het micro-aspect in economisch-historische synthese- of overzichtswerken op zichzelf bezien jammer is. De geschiedschrijving van onderneming en ondernemerschap heeft immers de laatste decennia een hoge vlucht genomen. Dit zou eigenlijk aanleiding kunnen geven om van daaruit de brug naar de beschrijving en analyse van de macro-ontwikkeling te slaan. Door deze verbinding zou het inzicht in de ontwikkeling en het functioneren van markteconomieën — en van gemengde economieën — alleen maar kunnen groeien.

De chronologische afdekking strekt zich ook uit tot de decennia vóór 1870. De meest recente periode, die van de jaren tachtig en vooral de jaren negentig van de twintigste eeuw, zijn minder sterk vertegenwoordigd, hetgeen niet verwonderlijk is: geschiedschrijving loopt nu eenmaal praktisch altijd 'achter' als het gaat om de direct contemporaine jaren. Het is kennelijk redactioneel beleid geweest voor deze hele serie bundels om alleen reeds eerder gepubliceerde geschiedkundige teksten op te nemen en niet bijvoorbeeld ook artikelen van economen over de (late) jaren tachtig en de jaren negentig.

Deze afhankelijkheid van wat reeds voorhanden is, brengt ook met zich mee dat de afdekking van de hierboven vermelde thema's vaak noodzakelijkerwijs lacuneus is. Een enkel voorbeeld daarvan: de sectoren zijn in de Belgische bundel vertegenwoordigd door landbouw en industrie en wat de tertiaire sector betreft alleen door het Antwerpse havenverkeer 1850-1900; de bijdrage over de Nederlandse lange-termijntrends in inkomen en welvaart gaat eigenlijk alleen over Amsterdam tot 1940. Zo zouden nog diverse andere voorbeelden zijn te geven.

Wat opvalt is dat Van der Wee en Blomme aanzienlijk meer pagina's hoofdstuk vullen dan Van Zanden, namelijk 527 versus 287. Daarom kan de Belgische selectie van bijdragen veel ruimer zijn dan de Nederlandse. Het waarom van dit verschil in aantal bladzijden wordt niet meegedeeld, maar Van Zanden roept daardoor veel eerder dan Van der Wee en Blomme vragen op als waarom dit of dat artikel eigenlijk ook niet is opgenomen, en of het niet voor de samenhang van de bundel beter was geweest Nederlands-Indië en de Benelux maar weg te laten ter wille van andere teksten. Misschien heeft Van Zanden dit type dilemma's willen oplossen door als welbepaalde leidraad binnen een chronologische ordening van de teksten het vraagstuk van 'succes' of 'falen' van de Nederlandse economie te nemen: de relatieve traagheid in de negentiende eeuw, de opvallende langdurigheid van de depressie der jaren dertig, het 'economische wonder' na de Tweede Wereldoorlog en de economische problemen van de jaren zeventig.

Van der Wee en Blomme kiezen voor een systematisch indelingsprincipe. Zij ordenen hun

teksten in de rubrieken 'algemene economische ontwikkeling', 'sectoren', 'economische politiek' en 'sociale aspecten', deze laatste niet in brede sociologisch-historische zin maar nauw aanleunend tegen de economie (inkomen, verdeling en levensstandaard). Deze indeling heeft de voordelen van systematisering maar mist natuurlijk de specifieke kracht van een chronologische ordening. Terwijl bij Van Zanden succes of falen, met andere woorden: een ontwikkelingsperspectief, het *Leitmotiv* vormt, kiezen Van der Wee en Blomme voor een meer structurele benadering, onder meer het kenmerk van kwetsbaarheid van een open economie met een kleine binnenlandse markt voor invloeden van buiten. Naar we mogen aannemen heeft de algemeen redacteur van de serie, Charles Feinstein, de redacteurs van de afzonderlijke landdelen vrijgelaten inzake indeling en leidraad, een soort van *anything goes* dus. Een voorkeur voor de opzet van de Belgische dan wel van de Nederlandse bundel valt mijns inziens niet te bepalen.

Pogend mijzelf te verplaatsen in degene waarom het te doen is: de niet-Nederlandstalige lezer die meer professioneel geïnteresseerd is in macro-economisch-historische kenmerken en ontwikkelingen van de Lage Landen van Noord en Zuid, dan luidt de slotsom: elk van de twee bundels belicht in belangrijke mate op eigen wijze zulke kenmerken en ontwikkelingen; de afdekking kan nooit volledig zijn omdat nu eenmaal is gekozen voor opnemings van reeds bestaande publicaties; wat is geselecteerd heeft zonder voorbehoud niveau, hoewel over de selectie zelf altijd wel valt te redetwisten.

A. C. A. M. Bots

C. Fasseur, *Wilhelmina. De jonge koningin* (Amsterdam: Balans, 1998, 647 blz., f85,- (gebonden), f59,50 (paperback), ISBN 90 5018 504 5 (gebonden), ISBN 90 5018 505 3 (paperback)).

Dit is een boeiende, zaakrijke biografie waarin Wilhelmina's aandeel aan het regeringsbeleid en de betekenis van haar persoon daarvoor worden gereconstrueerd. Vlot en met kennelijk plezier schrijft haar biograaf. Zijn waardering voor Wilhelmina vormt geen beletsel voor kritiek, ironie, relativerende opmerkingen en zelfstandige interpretaties. Dat deze vorstenbiografie veel nieuwe informatie biedt dankt zij aan bronnen uit het Koninklijk Huisarchief zoals de uitgebreide, hartelijke, correspondentie van Wilhelmina met Emma (aanschrijfname 'Spekkie'), met haar ex-gouvernante en met andere vertrouwelingen uit haar jeugd, Wilhelmina's eigenhandige 'Regeringsherinneringen' voor 1902-1906 en haar 'ongeregeld dagboek' van circa 1906. Daarbij komen nog haar aantekeningen van gesprekken met ministers, en studies daarvoor, van egodocumenten uit andere particuliere archieven en stukken uit het kabinet der koningin.

Fasseur verfijnt en nuanceert het bestaande beeld, zoals men dat van een goede biografie mag verwachten. De door behoudend-liberale, protestantse leermeesters opgeleide, wilskrachtige, energieke, weinig communicatief begaafde koningin met haar majesteitelijke uitstraling kenden wij al. Fasseur voegt aan dit beeld veel nieuwe informatie en nuanceringen toe. Hij schetst bijvoorbeeld hoe de opgewekte, spontane, tactvolle jonge vorstin die vaak advies aan Emma vroeg, tijdens de eerste jaren van haar koningschap sterk veranderde. Aangevuurd door de grote publieke bijval werd zij ambitieuzer: om tegen de ministers op te kunnen ging zij gesprekken met hen voorbereiden, er aantekening van houden; zij verrichtte systematische studie om haar eigen mening te vormen. Zij werd eigenzinniger en onberekenbaarder, majesteitelijker en hautainer. Haar moeder moest de indruk vermijden adviezen op te dringen.

Wilhelmina meende op grond van haar geweten het landsbelang te moeten dienen en ging